

Ingen Natur att försvara, ingen Männslighet att fördöma: Om *Koyaanisqatsi* och staden

Karl Palmås

Anförande i anslutning till visning av *Koyaanisqatsi*
Göteborgs Filmfestival, 8 januari 2009
Version 1.0

Det är svårt att inte se *Koyaanisqatsi* som en kritisk skildring av hur vår moderna, teknologiskt medierade existens – inte minst i städer – rubbat naturens harmoni. Den orörda naturen ställs i kontrast till den mänskliga civilisationen. De stackars människor som tvingas leva i den moderna staden ser inte ut att vara särskilt lyckliga där. Från kamerans time-lapse-perspektiv ser de mest ut som kuggar i ett maskineri, eller som charkprodukter på löpande band. Lägg därtill titeln – “life out of balance”, livet ur balans – och den inramande profetian om civilisationens snara sammanbrott.

Koyaanisqatsi visades först i kontexten av en miljörörelse på uppsving; en rörelse som pekade just på miljöförstörelse som skildras i filmen. (De första minuternas flygningar över orörda landskap går över en passage som visar hur kraftledningarna och skorstenar bryter upp den rena naturen.) Vid detta laget hade många stadsbor redan – som en del av “den gröna vågen” – dragit slutsatsen att det goda och miljömässigt ansvarsfulla livet levs på landsbygden, så långt ifrån staden som möjligt.

Mycket har hänt sedan dess. 2005 kommenterar *The New Yorker*-skribenten Alex Ross *Koyaanisqatsi* enligt följande:

When I saw “Koyaanisqatsi” in college, I dismissed it as a trippy, slick, MTV-ish thing, to which some well-meaning soul had attached hippie messages about the mechanization of existence and the spoliation of the planet. At Lincoln Center, I understood it as something else altogether—an awesomely dispassionate vision of the human world, beautiful and awful in equal measure.

Jag har en känsla av att vi idag ser *Koyaanisqatsi* på ett nytt vis. Vi behöver inte se filmen som ett moraliserande över det själlösa och naturförstörande sätt på vilket vi stadsbor lever våra liv. Vi kan gott släppa detta normativa “budskap”. Vi kan istället se *Koyaanisqatsi* som en film genom vilken vi kan närma oss en ny beskrivning av staden. Detta är gott nog: Vår nya ontologi för staden kan hjälpa oss skapa mer levbara ekologier.

Idag är ju staden inte ett ställe att fly *från* – den har alltmer blivit det ställe vi flyr *till*. Inte nog med det: Dessa förtätningar av människor, dessa intensifierade flöden av materia och energi, börjar alltmer betraktas ekologier “in their own right” – som någonting ömtåligt, som någonting värt att vårda. Notera scenen med skyskrapan som rasar rakt ned i marken: Efter 2001 är det svårt att se denna och inte slås av just hur bräckliga våra förtätade storstadsliv är.

Så, idag är hyllningar till den stora staden på modet. Notera exempelvis konstfilmaren Doug Aitkens *Sleepwalkers* – en ömsint och nymaterialistiskt influerad beskrivning av synkade nattliga

liv i den gigantiska organism som kallas New York City. Ett annat exempel är popgruppen Saint Etiennes *Finisterre*, en resa in och ut genom deras älskade London, under ett dygn. Storstadssymfonin är alltså tillbaka – jämför med Werner Ruttmanns *Berlin: Die Sinfonie der Großstadt* (1927), eller Arne Sucksdorffs *Människor i Stad/Symphony of a City* (1948).

Varför älska staden nu?

Kanske för att vi måste. Sedan 2007 lever fler än hälften av oss i städer.

Kanske för att vi insett – genom omläsningar av tätstadsromantiker som Jane Jacobs – att det är i staden det händer. Bokstavligen. Många av de vackraste sakerna som vi människor skapar kan bara uppkomma i en storstad. Paradoxen är ju att ju tätare vi lever, desto mer andrum får vi för att göra alla de säregna, specialiserade grejerna som vi människor lyckas hitta på för att slösa bort vår superöverflöd av energi.

Kanske för att vi insett att Gröna Vågen-folket hade fel: Stadsbor lämnar ett mindre ekologiskt fotavtryck än de som bor på landsbygden.

Och, som sagt, kanske för att vi insett att vi inte kan ta våra förtätade liv för givet: Förutom terrordåd måste vi även oroa oss för exempelvis fågelvirus.

Den som vill frigöra sig från 80-talsläsningen av *Koyaanisqatsi* kan med fördel söka efter filmen på YouTube. Där kan man exempelvis finna ett klipp där Underworlds “Rez” blir soundtrack till det avsnitt av filmen som kallas “The Grid” – sekvensen med timelapse-foto från stadsmiljöer. I originalet, till Philip Glass musik, övergår den inledningsvis andäktiga skildringen av staden till en orgie i hets, stress och enformighet. I slutet av sekvensen plågas man av lätt åksjuka; dessa scener är sannolikt hälsovådliga för epileptiker. Till Underworld, däremot, framstår staden som mindre hätsk: Fram träder en rakt igenom praktfull stad.

Vad är det då vi ser i denna Grid-sekvens? Tre saker: Staden som ett flöde av materia-energi; staden som icke-organiskt liv; staden som ömtålig ekologi.

Först: Staden är ett flöde av materia-energi. Jag menar detta i en högst konkret bemärkelse: En stad är, ytterst, en förtätning och intensifiering av flöden – flöden av människor, mat, förnödenheter, pengar, avlopp osv. Som Steven Johnsson (2006) skriver i sin beskrivning av ett historiskt London:

High-density collections of human beings, by definition, requires significant energy inputs to be sustainable, starting with reliable supplies of food. The towns of the Middle Ages lacked highways and container ships to bring them sustenance, and so their population sizes were limited by the fecundity of the land around them. If the land grow only enough food for five thousand people, then five thousand people became the ceiling. (5)

Möjligheten att leva i dessa förtätningar, fortsätter han, är alltså helt beroende av “den energi som flödar genom staden” (6). Detta är, för övrigt, helt i överensstämmelse med samtida “flödesontologi”: Struktur det som uppstår när ett flöde av materia-energi väcks till liv av materians inneboende kapacitet att skapa form.

Staden kräver därför det som Paul Virilio kallar “administration av hastigheter”; ett ordnande av vektorer. Inte nog med att förnödenheter måste in, och att avlopp måste ut: Även medborgarnas rörelser måste samordnas. Dels för individernas egen säkerhet (så att inte epidemier eller allmän

panik bryter ut), men även för statens säkerhet. Av samma skäl ser Hardt & Negri staden – inte fabriken – som den potentiella skådeplatsen för deras revolution. Endast vid höga koncentrationer av människor kan en multitudes väckas till liv.

Timelapse-fotografen är utmärkt för att lyfta fram denna flödande aspekt av den urbana verkligheten. Detta grepp förskjuter de spatio-temporal skalorna, och rubbar därmed den optiska illusion som får oss människor att tro att saker *är*, inte *blir*. Först när vi ökar hastigheten på ett skeende kan vi se att *allting* rör sig. En organism med en mycket längre livslängd än vi skulle sannolikt se att till och med materian i Vasastadens stenhus rör på sig, om än mycket långsamt. Stenens kontinuerliga tillblivelseprocess blir dock åskådlig först om vi kan observera den över en tidsskala på tusentals år.

Det är genom “receptet” för dessa flödande rörelser, den process med vilken en struktur sätts samman och löses upp, som den får sina specifika egenskaper. Staden *är* inte, den är stadd i en process av *blivande*. Substantivet “stad” bör – precis som i Jorge Luis Borges text “Tlön, Uqbar, Orbis Tertius” – ses i verb-termer: En stad är det som “stadar”. Göteborg är det som göteborgar.

I “Grid”-sekvensen ser vi även staden såsom icke-organiskt liv. Tankefiguren “staden-som-organism” är inte på något sätt ny eller originell, men fortfarande icke desto mindre intressant – speciellt om man förstår den på ett icke-metaforiskt vis. Staden lever: Den må leva ett icke-organiskt och delvis artificiellt liv, men ett liv är det icke desto mindre. Någonstans här bryter den moderna separationen mellan Natur och kultur samman. (Här är vi nära den samhällsteorin som blivit mer eller mindre allmångods idag, genom tänkare som Bruno Latour och Donna Haraway.)

Alltså faller hela fundamentet för den *Koyaanisqatsi*-läsning som jag presenterade i inledningen. Det finns ingen ren Natur att försvara, det finns ingen rent Mänsklig civilisation att fördöma. Finns det något annat sätt att se på världen, om nu dikotomier som natur $\diamond$ kultur, naturlig $\diamond$ artificiell, och icke-mänsklig $\diamond$ mänsklig inte längre är gångbara? Här kan vi behöva lämna jordskorpan för att få lite perspektiv på saker och ting.

I musikvideon till Boards of Canadas “Dayvan Cowboy” får vi följa en astronaut som faller genom rymden, genom atmosfärens olika lager, och ned mot den biosfär som uppstått på jordskorpan. Väl nere möts astronauten av en rad intensiva processer – en sol som strålar och en vind som sveper över ett öppet hav, ett moln som formas och en våg som bryter, en delfin som simmar och en fågel som flyger, en människa som surfar. Rymden är helt fri från dessa livstecken, det enda som finns där däruppe är en astronaut som långsamt dras mot jorden enligt den så kallade Hookes Lag. I rymden är saker och ting i jämvikt; därför kan ingenting leva där. Nere på jorden finns det fullt av de komplexa processer (turbulens, konvektion osv) som karaktäriserar vår biosfär. Solens ständiga tillförsel av energi är det som håller alla system “långt-ifrån-jämvikt”; det är detta som gör att jordens tunna hinna fullkomligen exploderar av liv.

Endast döda ting står i jämvikt; liv uppstår spontant i de system där ett stadigt flöde av energi håller dem i ett läge långt ifrån jämvikt. Endast så kan entropin – den naturliga glidningen mot ökad oordning – hållas stängd. Detta är en av komplexitetsteoriens mest centrala teser. Denna teoribildning går att sortera in i en idétradition som går tillbaka till epikuréerna, men dess populärvetenskapliga genombrott kom först efter *Koyaanisqatsis* premiär. Idag låter undertiteln som en självmotsägelse: “Life out of balance”? Liv är per definition det som är ur balans!

Detta perspektiv förskjuter hur som helst tanken kring hur vi skall se på liv. Det känns onekligen en aning småaktigt att hävda att stadens intensiva och ickelinjära processer inte kvalificerar sig som värdiga för etiketten “liv”. Det är ju just i stadsmiljöer som vi ser de mest skriftande variationerna av olika “långt-ifrån-jämvikt”-processer.

Det tredje vi kan skönja i *Koyaanisqatsis* Grid-sekvens är staden som ömtålig ekologi – ett system av ömsesidiga beroenden och självreglerande feedback-effekter.

Även flöden av de mest enkla former av materia uppvisar det som komplexitetsteoretiker kallar morfogenetiska egenskaper. Tänk dig en långsamt flödande ström av vatten. Om vattnets hastighet – flödets intensitet – ökar över en viss gräns, så kommer den lugna vattenströmmen helt plötsligt övergå till ett turbulent flöde. Strömmen av vatten har alltså genomgått en kvalitativt skifte; en ny, spontant uppkommen struktur har uppkommit. Vattenmolekyler har alltså en inneboende kapacitet att bilda turbulenta flöden – att “drabbas” av den dolda logik som vi förknippar med turbulens. Denna kapacitet lockas fram genom ökad intensitet i flödet av materia-energi.

I flödet av den materia som skapar städer är dessa morfogenetiska effekter påtagliga. Inte nog med det – den är även full av olika emergenta fenomen: Det faktum att flera olika ingående delar skapar en helhet som är “mer än” summan av dess beståndsdelar. Här talar naturvetarna om “sybiogenetiska” samband mellan olika faktorer. En stad är en veritabel kaskad av dessa morfogenetiska och emergenta fenomen: Emergenta helheter, som i sin tur bygger på emergenta helheter i en mindre spatio-temporal skala.

Sådana ekosystem är i vissa fall känsliga för yttre påverkan, i andra fall synnerligen stabila. Hur förstå dessa urbana ekologier? Hur göra dem hållbara; hur göra dem levbara?

Denna ontologin över staden leder oss mot en ny förståelse för de ickelinjära processer som verkar i en stad – och en ny bild av stadens politik. Å ena sidan måste vi försöka med att experimentera med flöden, för att eventuellt kunna skapa nya emergenta effekter – och förhoppningsvis mer levbara ekologier. Å andra sidan måste vi forma en viss sensibilitet inför nyckfullheten i dessa system; ett modest förhållningssätt till vår begränsade förmåga att kontrollera ekologier.